

справах релігій Міністерства юстиції України. Адже за умов відокремлення Церкви від держави існування державного органу “у справах релігій” є алогічним. Є необхідним також вивчити питання (і можливо вписати у Концепцію) щодо створення при Міністерстві юстиції “Тромадської ради з питань свободи совісті” як дорадчого органу та юридичної легітимізації регіональних Рад церков і релігійних організацій.

І останнє, на чому хотілося б наголосити. Ми повинні чітко усвідомити, що якими б юридично виваженими і справедливими не були б вказана Концепція і Закони, прийняті на її основі, вони не будуть діяти без чітких механізмів відслідковування і реагування на порушення законодавства у сфері свободи совісті. Для цього, окрім законодавчо визначених механізмів, на наш погляд, доцільно скористатися Рекомендацією Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1412 (1999 р.), яка спонукає уряди країн-учасників “створювати чи підтримувати незалежні національні чи регіональні інформаційні центри щодо груп релігійного, езотеричного чи духовного характеру”. Ці інформаційні центри можуть стати певною гарантією щодо недопущення порушення законодавства і основою того явища, яке прийнято називати “громадянським суспільством”.

Л.Виговський*, Т.Виговська*

Модель державно-церковних відносин як еталон правового регулювання взаємин держави та релігійних організацій

Трансформаційні процеси, які почалися в Україні з початку 90-х років минулого століття, охопили всі сфери функціонування соціального світу, в тому числі і релігійну. З набуттям державної незалежності основні принципи свободи совісті отримали реальне конституційне забезпечення. Такий підхід зумовив кількісні і якісні зміни у конфесійному середовищі, які зпричинили не тільки розширення інституційної мережі релігійних об'єднань, але й їх якісний розвиток. Зрозуміло, що це актуалізувало потребу правового регламентування функціонування релігійного комплексу, оскільки попереднє радянське законодавство носило чітко виражений атеїстичний характер і на практиці однозначно було направлене на правове забезпечення звуження функціонування релігії в усіх сферах “соціалістичного суспільства”.

Варто зазначити, що проблема правової регламентації функціонування релігійного комплексу, механізм її реалізації завжди був в центрі уваги науковців і практиків. Зокрема, це питання в тому чи іншому контексті було об'єктом дослідження українських релігієзнавців М.Бабія, В.Бондаренка, С.Здіорука, В.Єленського, В.Климова, А.Колодного, М.Новиченка, О.Сагана, Л.Филипович, О.Уткіна та ін. Проте є очевидним, “що життя йде вперед і в деяких аспектах діяльності релігійних організацій настає ситуація, коли між реаліями цього життя і нормою закону виникають протиріччя, що потребують розв'язання”⁹¹

Без сумніву, що за умов подальшого розгортання в Україні діяльності нових конфесій (і не завжди християнського напрямку), посилення серед них конкурентної боротьби за вплив на віруючих веде (в деяких випадках) до гострого протистояння між ними. Це передбачає, з одного боку, адекватне правове регулювання між самою державою та релігійними організаціями, а з іншого – правове регулювання відносин між самими релігійними інституціями та організаціями. За таких умов актуалізується питання пошуку й запровадження в життя такої моделі державно-церковних взаємин, яка б дозволила досягнути справедливого вирішення означених відносин.

При цьому важливо враховувати й той аспект, що Церква одночасно є не тільки складовою частиною відносин з державою, але має і свої особливі стосунки з іншими структурними того ж суспільства. Оскільки релігія насамперед є явищем соціальним, то вона постійно безпосередньо чи опосередковано взаємодіє з структурними елементами всього суспільного організму. Її зв'язки із соціумом, зокрема з його різними підсистемами, мають не статичний, а динамічний характер, тобто такий, який постійно під впливом певних чинників видозмінюється як в часовому, так і в просторовому вимірах. “Відтак, - слушно зазначає С.Здіорук, - характер суспільно-релігійних відносин обумовлюється багатьма факторами: культурно-історичними традиціями, внутрішньополітичними, економічними, соціальними

* Завідувач кафедри філософії та політології Хмельницького університету управління та права, д. філос. н.

* Доцент кафедри філософії та політології Хмельницького університету управління та права, к. біол. н.

⁹¹ Бондаренко В. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення свободи совісті // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність - світовий досвід та українські проблеми. Науковий щорічник. – К., 2002. – С. 124.

трансформаціями у суспільстві, зовнішніми впливами тощо.”⁹² Саме комплексне поєднання зазначених чинників і задає особливість розвитку релігійних процесів.

Системі суспільно-релігійних відносин, що утверджується в сучасній Україні, притаманна особлива специфіка. Серед властивих їй рис потрібно перш за все виокремити наступні: широку деідеологізацію державної політики в царині релігійно-церковного життя; суттєвий лібералізм нормативно-правової бази щодо свободи совісті та діяльності релігійних організацій; перманентну регіоналізацію конфесійного простору; кризовий стан православ'я в країні; визрівання та вияв симптомів клерикалізації суспільства. Взаємопереплітаючись, окреслені ознаки й характеристики можуть накладатися одна на одну, часто тим самим підсилюючись або, навпаки, послабляючись, що зумовлює доволі неоднозначний вимір релігійної ситуації в державі, оскільки поряд з позитивними зрушеннями мають місце і негативні проблеми, які все-таки доведеться вирішувати в обов'язковому контексті просування нашої держави європейським шляхом.

Загальновідомо, що деідеологізація державної політики України в царині релігійно-церковного життя розпочалася на початку 90-х років минулого століття. Здобувши державну незалежність, Україна, як і більшість європейських постсоціалістичних країн, засвідчила свою рішучість покінути з тоталітарним минулим і стати на шлях демократичного розвитку. У досить короткі терміни монополізм комуністичної ідеології, з характерним для неї зневажливим ставленням до всього релігійного, був замінений поміркованим підходом держави до релігії і Церкви. В його основу були покладені цінності, підтриманими світовими демократіями. Насамперед йдеться про гарантії щодо рівності громадян перед законом поза їх конфесійною належністю, свободи совісті і віросповідань, визначеність меж релігійної свободи тільки через посередництво закону, взаємоповагу між державними інституціями та релігійними об'єднаннями тощо.

Внаслідок відмови держави від ідеологічного тиску на конфесійне середовище останнє впродовж років самостійності України зуміло доволі зрости. Про це, зокрема, свідчить і факт постійного зростання кількості релігійних інституцій та організацій, що суттєво розширює віросповідний спектр в державі. Релігійність українців, згідно останніх соціологічних даних, наближається до середньоєвропейських показників (45-50 відсотків). За умов реальної свободи совісті релігійні об'єднання мають змогу безпосередньо брати участь у вирішенні тих чи інших соціальних проблем, у суспільно-значимих акціях, розвивати і підтримувати на високому рівні зв'язки з громадськими та державними структурами. Більше того, деякі конфесійні інституції України представлені на міжнародній арені, де докладають значні зусилля задля підвищення та зміцнення авторитету нашої молоді держави.

Разом з тим, за умов транзитного стану нашого суспільства раптова хвиля релігійного піднесення, різке насичення й перенасичення релігійного простору різноманітними деномінаціями, напрямками і толками не тільки зумовили відчутний хаос в соціумі, але й породили його в самому конфесійному сегменті. За таких умов через об'єктивні й суб'єктивні чинники своєчасно не вдалося виробити надійні механізми протидії напливу деструктивних та псевдодуховних віросповідних течій. З іншого боку, далася взнаки невідповідність між потребами самих релігійних інституцій та можливостями державами у їх задоволенні. “Релігійне відродження, - слушно зазначає в цьому контексті С.Здіорук, - породило безліч проблем, пов'язаних із нормалізацією релігійного життя, державно-церковних та міжконфесійних відносин, зокрема подоланням гострих і болючих міжцерковних конфліктів.”⁹³

Таким чином, конфліктність у релігійному середовищі була закладена ще в перші роки незалежності. Саме тоді й актуалізувалися основні лінії міжконфесійного протистояння, які в подальшому, то слабнучи, а то й посилюючись, продовжують і сьогодні перешкоджати процесу консолідації української нації.

Варто зазначити, що українське законодавство у цій сфері за своїм гуманістичним пафосом та практично відсутністю обмежувальних санкцій, мабуть, не має жодного аналогу на європейському континенті. Декларуючи принцип жорсткого відокремлення церкви від держави, воно проголошує автономність обох інституцій, рівність між собою всіх без винятку конфесій, надає їм широкі можливості для реалізації власних інтересів, не закріплює за жодною з них будь-яких привілеїв. Сам по собі факт у цілому узгоджується з демократичними цінностями українського суспільства, однак він не може, на жаль, гармонізуватися з українською культурно-історичною традицією. Адже остання, як відомо, формувалася під визначальним впливом, принаймні, двох потужних релігійних потоків – православного і греко-католицького. Водночас, на відміну від європейських держав, ні Конституція України, ні Закон України

⁹² Здіорук С. Українські суспільно-релігійні відносини в умовах трансформації і глобалізації // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття. Науковий щорічник. – К., 2004. – С. 10.

⁹³ Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття. – К., 2005. – С. 433.

“Про свободу совісті та релігійні організації” не відображають їх заслуг у справі визвольної боротьби українського народу, національного державотворення.

Основна причина такого стану полягає в тому, що Україна у свій час запозичила не європейську, а американську правову модель облаштування конфесійного простору. “Вживаючи термін “модель” для такої специфічної сфери суспільного буття, якою є державно-церковні відносини, - зазначає В.Климов, - матимемо на увазі, по-перше, логіко-правовий аналог реальної системи державно-церковних відносин в Україні, по-друге, суспільно-правову систему, що є результатом як саморозвитку, так і засвоєння світового досвіду врегулювання відносин між інституціями держави та релігійно-церковних організацій”⁹⁴

Зрозуміло, що вибір такої правової моделі регулювання державно-церковних взаємин відобразив романтизм та ідеалізм, якій охопили українське суспільство відразу після розпаду тоталітарного суспільства. На той час із-за ряду обставин для України взірцем свободи і демократії були США, які демонстрували своє прихильне ставлення до нашої держави та підтримували реформаторський курс її уряду. Звичайно, тут також зіграла роль цієї країни у світі. Звідси й прагнення “американізувати” українську дійсність, що призвело до швидкого наповнення релігійного середовища нашої країни неокультами перш за все американського походження. Характерна для Західної Європи ієрархізація конфесійної карти була проігнорована українською владою. Водночас американський досвід критично не переосмислювався відносно українських реалій, що на практиці виявилось суттєвою методологічною помилкою.

Перш за все, це пояснюється тим, що на відміну від Європи (суттєвою складовою якої є Україна), США ніколи не стикалися з фактом домінування якоїсь однієї чи кількох релігійних традицій. Процес релігієтворення по той бік океану відбувався на зовсім інших методологічних засадах, ніж у Старому світі. Адже на Північно-американський континент, як відомо, перебиралися в першу чергу представники тих конфесій, котрі зазнавали переслідувань і гонінь в Європі. Саме вони брали безпосередню участь у творенні американської нації, яка відтак відразу ж зароджувалася як нація поліконфесійна.

Протилежна картина спостерігається в Україні, де історично домінувало така конфесія як православ'я. Однак зазначена специфіка не була врахована під час вибору моделі регулювання державно-церковних відносин. Тому й не дивно, що пряма екстраполяція американського досвіду на наші національні терени не дала бажаного ефекту. Більш того, наділення релігійних інституцій широкими правами на практиці вилилось у підміну принципу свободи свавіллям певних конфесій, ознаки якого прослідковуються, зокрема, в політизації релігійного середовища, а також його комерціалізації, численних порушеннях чинного законодавства з боку церков і релігійних організацій, наростанні їхніх претензій до держави, неформальній підтримці тими чи іншими віросповідними напрямками місцевих органів влади за відповідні дивіденди політичного чи матеріального характеру тощо. На жаль, в цьому плані можна навести досить багато прикладів з будь-якого регіону України.

Реалізація свободи совісті створила умови для поновлення діяльності, зокрема УГКЦ, а також мусульманських осередків. Відтак виникли майнові претензії, відродилася їхня неприязнь одне до одного за колишнє шельмування. Більше того, одна гілка православ'я України продовжує підпорядковуватися Московському Патріархатові. Тому логічним є відмова УПЦ МП в категоричній формі поновити соціальну й історичну справедливість та повернути майно новим законним власникам. Адже частина цього майна у свій час була реквізована, зокрема в УГКЦ. Неврегульованість майнових відносин об'єктивно нагнітає напругу не тільки у православно-греко-католицьких, але й у православно-мусульманських відносинах. Причому протистояння має чітко окреслені регіональні контури. Так, в Автономній Республіці Крим (а саме тут зосереджений основний масив послідовників ісламу в Україні) конфронтації між мусульманською меншиною та УПЦ МП досягла значного рівня. Духовенство останньої всіляко перешкоджає кримським татарам реалізовувати своє конституційне право на свободу власної релігійної діяльності. На жаль, провокації, які мають місце у цьому регіоні на релігійному ґрунті, загрожують незворотними негативними наслідками для української держави. Адже не може слугувати утвердженню стабільності озвучення ідеї поновлення кримсько-татарської держави під патронатом якоїсь із сусідніх ісламських країн, що вже звучить серед певних кіл громадськості. Зрозуміло, що подальша ескалація етноконфесійного конфлікту може тільки посилити сепаратистські настрої в АРК. При цьому не можна виключити за таких умов можливість звернення до ісламської складової міжнародного тероризму.

Варто наголосити, що переважна більшість європейських країн, визнаючи право громадян на свободу віросповідання, з повагою ставлячись до релігійних об'єднань, водночас прагне обмежити їхню активність певними правовими рамками, тобто визначає для них прийнятні для суспільства різновиди діяльності. Водночас перебільшення конфесіями владних повноважень неминує імплікує покарання у

⁹⁴ Климов В. Формування і особливості української моделі державно-церковних відносин // Релігія і Церква років незалежності України. – Київ-Дрогобич, 2003. - Т. 10. – С. 376.

порядку, передбаченому відповідною законодавчою нормою. В цьому контексті не існує винятків для жодного суб'єкту соціальної дії. Таким чином, соціум заклав чіткий правовий захист від притаманного сутнісній природі церкви диктату.

На жаль, в Україні, яка сповідує цінності світського гуманізму, спостерігається дещо інша, часто парадоксальна картина. Аналіз релігійної діяльності багатьох конфесій показує, що самочинство церковних організацій на українських теренах перетворюється в буденне явище. Протиправні діяння деяких церков стають все масштабнішими, а адекватна реакція з боку правоохоронних органів практично відсутня. Це, зрозуміло, сприяє посиленню агресивності частини духовенства. Особливо “войовничий запал” конфесій проявляється під час вирішення майнових питань. Для прикладу, всім відомі дії ченців Лаври із самовільного захоплення приміщень Києво-Печерського заповідника. В такий спосіб в 2000-2003 роках ними було відібрано у заповідника 10 корпусів. Проте, незважаючи на відверте порушення закону (в даному випадку з боку УПЦ МП), правоохоронні органи зайняли позицію стороннього спостерігача, волюючи не втручатися в конфлікт. Подібне потурання, звичайно, на руку деяким релігійним об'єднанням, які втратили сприйняття грані між дозволеним і забороненим. На противагу нашому, в Західній Європі реакція на такі суспільні виклики конфесій має чіткі й адекватні правові наслідки.

Аналогічна ситуація має місце, зокрема, і в царині освіти. Попри те, що Конституція України (ст. 35), Закони України “Про освіту” (ст.ст. 5, 7, 8) й “Про свободу совісті та релігійні організації” (ст. ст. 5, 6) однозначно закріплюють світський характер навчально-виховного процесу в нашій державі, релігійні громади всілякими способами намагаються вести викладання основ релігії як у загальноосвітніх, так і вищих навчальних закладах. У державних школах окремих регіонів діти вже давно вивчають такі предмети, як “Закон Божий” чи “Християнська етика”. Причому подекуди – в обов'язковому порядку. Таким чином, якщо Закон і писаний, то принаймні не для суб'єктів релігійного середовища.

Сучасна українська держава, реформуючи політичну систему, впевнено бере курс на розвиток демократії за європейськими стандартами, складовою якої, з необхідністю, є плюралізм – політичний, ідеологічний, релігійний, етнічний. Але, як показує європейський досвід, також потрібно враховувати особливості історичного розвитку й функціонування українського суспільства, відповідно і тих конфесій, історія яких безпосередньо пов'язана з нашою країною. При цьому розв'язання будь-яких проблем функціонування релігійного комплексу в нашій державі бачиться винятково в правовому полі, що гарантує дотримання законних конституційних прав усіх суб'єктів правовідносин державно-церковних взаємин.

Г. Кулагіна*

Релігійна мораль та політична доцільність під час виборів-2006

Парламентські вибори 2006 року з повним правом можуть претендувати на такий суспільний процес, який відбувався з відповідним “політичним загостренням”. У межах нашого дослідження спробуємо з'ясувати взаємозв'язок, або “спільну дію”, релігійної моралі і політичної доцільності в українському суспільстві. Для цього насамперед визначимося з категоріальним апаратом.

Релігійна мораль передбачає специфічний, релігійний тип регуляції відносин людей, скерований ідеєю спасіння. Іншими словами, сукупність прийнятих певною релігією норм поведінки, спілкування та взаємовідносин людей слід вважати релігійною мораллю. Характерною рисою останньої завжди залишається жорстка фіксованість та опосередкованість функціонування релігійними формами регуляції. У свою чергу, політична доцільність виявляється через належну організацію державного життя шляхом боротьби за владу.

Релігійна мораль постає як суспільне явище. Прагнення до впорядкування відносин релігії і держави знайшло своє відображення у створенні релігійних норм, правил, законів та приписів. Зокрема, правила Святих Апостолів забороняють поєднання церковних і цивільних посад. Так, у 81 правилі йдеться про наступне: “... не личить єпископові чи пресвітерові ставати до роботи в народних управліннях, а невідступно бути при справах церковних. Або хай прийде до переконання, що цього не можна робити, або хай буде видалений, бо за заповітом Господнім ніхто не може служити двом панам.”⁹⁵ Яку ж ситуацію маємо насправді? На 450 місць у Верховній Раді претендувало 7.723 кандидати від 45 партій. Офіційно будь-яка церква відмовлялася від активної участі у виборчому процесі. Водночас багато партій має у своєму

* *Наук. співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н*

⁹⁵ Книга Правиль Святих Апостоль, Святих Соборовъ Вселенскихъ й Поместныхъ, й Святихъ Отцов. – М., 1893. – С.32